

De vestiging te Prémontré, 1120-1121

Eenmaal de geschikte plaats gekozen, diende Bartholomeus van Laon ervoor te zorgen dat zij aan Norbert en diens volgelingen kon toebehooren. Oorspronkelijk behoorde Prémontré tot de *mensa episcopalis*, het bisdomsgoed van Laon¹). Eén van Bartholomeus' voorgangers op de zetel van Laon, bisschop Helinand (1052-1098) had Prémontré aan het benedictijnenklooster van Sint-Vincent te Laon overgedragen²). Dit klooster was hervormingsgezind³) en werd de tweede zetel van de bisschop

¹) Aldus de oorkonde van 1121, zie de *Lijst van oorkonden waarin Norbertus wordt genoemd*, in *Anal. Praem.*, 1975, LI, blz. 141-142, nr. 4. Evenzo M. PETRY, *Die ältesten Urkunden und die frühe Geschichte des Prämonstratenserstiftes Cappenberg in Westfalen (1122-1200)*, in *Archiv für Diplomatik*, 1973, XIX, blz. 33. Aldus is het te begrijpen dat Walter van Mortagne, de opvolger van Bartholomeus die hem later verspilling van het bisdomsgoed zal verwijten, toch als deken van Laon, in een oorkonde van 1149, beweert dat Prémontré een voortbrengsel was van het bisdom Laon: "Nos vero, quia eadem ecclesia a nobis procreata erat et in medio domus nostre, utpote filia nostra, habitabat...", *Cartularium van Prémontré*, SOISSONS, *Bibl. mun.*, nr. 7, fol. 41. In de zopas verschenen artikels over de bewaarde originelen van Franse bisschopsoorkonden wordt het origineel van de oorkonde van 1121 niet vermeld, zie J. BOGHEN, *Inventaire des actes épiscopaux originaux conservés à la Bibliothèque nationale (1121-1200)*, en A. DUFOUR-MALBEZIN, *Inventaire des actes épiscopaux originaux antérieurs à 1220, conservés aux Archives nationales (L 408-L 963)*, beide verschenen in *À propos des actes des évêques. Hommage à Lucie Fossier. Etudes réunies par M. Parisse*, Nancy, 1991, blz. 79-138 en blz. 139-156. Volgens M. PLOUVIER, *L'abbaye de Prémontré aux XVIIe et XVIIIe siècles. Histoire d'une reconstruction*, Leuven, 1985, blz. 13, noot 17, bevindt het origineel van deze oorkonde zich in de *Bibl. de la Soc. archéol. de Soissons*, ms. n° 1.

²) Aldus dezelfde oorkonde van 1121, *Lijst van oorkonden...*, nr. 4, uitg. C.L. HUGO, *Sacri et canonici Ordinis Praemonstratensis Annales*, dl. I, *Probationes*, Nancy, 1734, kol. V: "Cum ecclesia sancti Vincentii locum qui Praemonstratus dicitur, qui ad propriam mensam episcopi pertinebat, ex dono praedecessoris Elinandi episcopi haberet, sicut in eiusdem ecclesiae privilegio continetur...". Deze oorkonde is zeker authentiek en de dateringsformule is volledig juist voor het jaar 1121. De oorkonde van bisschop Helinand waarin Prémontré aan Sint-Vincent werd gegeven, bleef blijkbaar niet bewaard. Het *Cartulaire de Saint-Vincent de Laon*, uitg. R. POUPARDIN, in *Mémoires de la Société de l'histoire de Paris et de l'Île-de-France*, 1902, XXIX, blz. 173-267, bevat slechts twee oorkonden van Helinand, nr. XII, van 6 sept. 1068, en nr. XV, van 1081, waarin Prémontré niet voorkomt; wel het altaar van Saint-Gobain, ar. Laon, kant. La Fère.

³) Zie Pierre Abélard - Pierre le Vénérable. *Les courants philosophiques, littéraires et artistiques en Occident au milieu du XIIe siècle. Abbaye de Cluny, 2-9 juillet 1972*, Parijs, 1975, blz. 253.

van Laon genoemd⁴), zodat Bartholomeus wel geen grote moeilijkheden zal hebben voorzien om abt Adalbero (1079-1120) tot een afstand van die woest geworden gronden, op 18 km van Laon gelegen, over te halen⁵). In ruil daarvoor gaf de bisschop hem trouwens het altaar van Berry⁶) en een halve mudde tarwe op de molen van Brancourt⁷). In een oorkonde van 1140 erkent Bartholomeus bovendien dat hij aan Sint-Vincent jaarlijks vijf schellingen verschuldigd was als cijns voor Prémontré⁸). Wellicht waren de benedictijnen van Sint-Vincent met deze regeling meer dan tevreden, want hun pogingen om Prémontré in cultuur te brengen, waren, ondanks veel inspanningen, jammerlijk mislukt⁹). Deze uitdrukking van Bartholomeus toont nogmaals aan dat Prémontré geen ongerept natuurgebied was, maar wel een vroeger ontgonnen land dat nadien braak was blijven liggen, ontvolkt en opnieuw woest geworden¹⁰).

Ook het kapittel van Sint-Jan te Laon¹¹) bezat rechten op het gebied, nl. de tienden van het kerkje van Prémontré. Bartholomeus kocht dit recht af door hun in ruil vier schepels¹²) graan te geven op de molen van Bordet¹³).

⁴) Zie de oorkonde van 6 sept. 1068, in het *Cartulaire de Saint-Vincent de Laon*, uitg. R. POUPARDIN, in *Mémoires de la Société de l'histoire de Paris et de l'Île de France*, 1902, XXIX, nr. XII, blz. 196; de inleiding op deze uitgave, blz. 174-175; de monnik Herman in zijn *De miraculis...*, P. L., 156, kol. 1003AB, cap. XX, en de *Historiae Tornacenses*, MGH., SS., 14, blz. 345, noot 1.

⁵) Abt Adalbero stierf op 30 juli 1120, volgens de *Gallia Christiana*, dl. IX, Parijs, 1751, kol. 577. Zijn toestemming werd pas op schrift gesteld onder zijn opvolger Seifridus (1120-1129).

⁶) Aldus de oorkonde van 1121, zie noot 1. Berry-au-Bac, dep. Aisne, ar. Laon, kant. Neufchâtel-sur-Aisne.

⁷) Brancourt-en-Laonnois, dep. Aisne, ar. Laon, kant. Anizy-le-Château.

⁸) A. DUFOUR-MALBEZIN, *Catalogue des actes des évêques de Laon antérieurs à 1151, onuitgegeven verhandeling van de École des Chartes*, 1969, blz. 399, nr. 188: "Noverint igitur presentes et posterii, quod ego ecclesie beati Vincentii .V. solidos quoque anno pro censu ecclesie de Prato monstrato debebam." In de zopas verschenen artikels over de bewaarde originelen van Franse bisschopsakten in de verzamelingen van de *Bibliothèque nationale* en de *Archives nationales* (zie noot 1), wordt deze oorkonde niet vermeld.

⁹) Oorkonde van 1121, uitg. C.L. HUGO, dl. I, *Prob.*, kol. V: "...monachi diu locum illum incoluerunt et per multos labores nullum vel parvum fructum consequabantur." Evenzo de tweede oorkonde van 1121, *ibidem*, kol. VII: "...quia in solitudinem penitus universa ibi erant redacta, abbas Seifridus...".

¹⁰) Zie over de vele opnieuw woest geworden dorpen en gehuchten o. m. zopas Ch. DEREINE, *Les origines érémitiques d'Affligem (1083). Légende ou réalité?*, in *Revue bénédictine*, 1991, CI, nr. 1-2, blz. 86 en noot 152.

¹¹) In L.H. COTTINEAU, *Répertoire topo-bibliographique des abbayes et prieurés*, dl. I, Mâcon, 1939, kol. 1559-1560, is enkel sprake over de benedictijnenabdij van Sint-Jan.

¹²) "Galeta" is een niet nader bepaald recipient voor vloeistoffen of graan, zie J.F. NIERMEYER, *Mediae Latinitatis Lexicon minus*, Leiden, 1976, blz. 460.

¹³) C.L. HUGO, dl. I, *Prob.*, kol. VII: "...et canonicis de sancto Johanne Laudunensi ad quos decima Praemonstratae ecclesiae pertinebat, ad idem molendinum quatuor galetas

Inzake wereldlijke heren had Bartholomeus af te rekenen met Thomas van Marle, die leenheer was over twee derden van de tienden. Thomas zelf, zowel als zijn leenmannen, droegen hun rechten over aan de bisschop ten voordele van de confraters van Prémontré¹⁴). Thomas zelf gaf bovendien nog een stuk grond te Rozières¹⁵). Naast hem en zijn drie woudmeesters komt in de oorkonde van 1121 nog een Robrecht van Anlerio¹⁶) voor, die zijn *allodium* in het nabijgelegen bos afstaat¹⁷).

Op te merken valt dat de oorkonden waarin Prémontré aan Norbert, zijn volgelingen en opvolgers wordt overgedragen, pas in het jaar 1121 werden opgesteld, terwijl de keuze van een vestigingsplaats te Prémontré in het voorjaar van 1120, wellicht in februari, moet worden geplaatst. Een op schrift stellen van de overeenkomsten lang na de feiten is echter in het begin der twaalfde eeuw geen zeldzaamheid. Wellicht hebben alle partijen zich een tijdlang met mondelinge afspraken tevreden gesteld om te zien of de poging van Bartholomeus en Norbert toekomst had. In ieder geval was de afstand van Prémontré door de abdij van Sint-Vincent nog niet op schrift gesteld toen abt Adalbero stierf op 30 juli 1120¹⁸). Zodoende blijft het onbekend in welke volgorde en wanneer precies de schenkingen plaatsvonden tussen februari 1120 en de verlening van de beide oorkonden in de loop van 1121¹⁹). Wel wordt het

frumenti divisimus, et fratres Praemonstratae ecclesiae in nullo quae ad decimam parochiae eorum pertinent a modo respondebunt eis.” “Burdellum” is waarschijnlijk Bordet, zie A. MATTON, *Dictionnaire du département de l’Aisne*, Parijs, 1871, blz. 34: “Bordet, scierie, com. Anizy-le-Château,...autrefois moulin à eau.”

¹⁴) C.L. HUGO, dl. I, *Prob.*, kol. VII: “Factum est autem hoc assensu et voluntate Thomaë, de cuius feodo duae partes decimae descendebant, quas ipse et illi qui ab eo tenebant, in nostras manus ad opus praedictorum fratrum reddiderunt...”

¹⁵) Rozières-sur-Oise, dep. Aisne, ar. Soissons, kant. Oulchy-le-Château.

¹⁶) Deze naam komt niet voor in de naslagwerken voor Latijnse plaatsnamen. Misschien werd het leen “Les Alleux” bedoeld, kant. Soissons, gem. Belleu, ofwel Aulers, nu Bassoles-Aulers, kant. Anizy-le-Château, zie A. MATTON, *Dictionnaire topographique du département de l’Aisne*, Parijs, 1871, blz. 4, 19 en 306.

¹⁷) C.L. HUGO, dl. I, *Prob.*, kol. VII: “Robertus etiam de Anlerio allodium quod in contigua sylva habebat, in nostra manu ad opus praedictorum fratrum reddidit.”

¹⁸) Aldus de *Gallia Christiana*, dl. IX, Parijs, 1751, kol. 577.

¹⁹) Ch. DEREINE, *Les origines érémitiques d’Affligem*, in *Revue bénédictine*, 1991, CI, nr. 1-2, blz. 58 en noot 27, heeft erop gewezen dat de verlening van zulke oorkonden vaak samenviel met een “dedicatio”. Voor wat Prémontré betreft schijnt dit niet het geval te zijn, aangezien de twee stichtingsoorkonden de datum 1121 dragen. De datum van de eerste kerkwijding bleef onbekend; de tweede echter, na het breken van de altaarsteen, vond plaats op zaterdag, 18 november 1122. Men mag dus veronderstellen dat de eerste kerkwijding eveneens in 1122 viel, te meer daar de eerste professie pas op Kerstmis 1121 werd afgelegd. Voor de datering van deze beide oorkonden kan het trouwens van belang zijn op te merken dat daarin de regel van Augustinus nog niet wordt vermeld. Dit is pas

duidelijk dat Bartholomeus zelf de meest vrijgeevige schenker was en dat hij bovendien andere schenkingen door de geestelijke en wereldlijke heren veroorzaakte. Toch lijkt het overdreven te stellen dat Bartholomeus de eigenlijke stichter van Prémontré zou zijn geweest²⁰). Niet degene die de materiële mogelijkheden schept, hoe vrijgevig en behulpzaam hij ook moge zijn, werd en wordt als stichter aangeduid, maar degene onder wiens leiding de geestelijke organisatie tot stand komt. Zo niet zou men bijvoorbeeld als stichter van Floreffé graaf Godfried van Namen en diens echtgenote moeten aanwijzen. In de oudste en meest betrouwbare bronnen werd trouwens steeds Norbert als stichter van Prémontré aangeduid²¹).

Prémontré ontving dus in 1121 twee stichtingsoorkonden, die dezelfde dateringsformule dragen en grotendeels dezelfde getuigenlijst vertonen. Beide werden gegeven in het kathedraal kapittel van Laon. Bovendien zijn de getuigen gedeeltelijk dezelfde. Opvallend is de aanwezigheid als getuige in beide oorkonden van de benedictijnerabt Simon van Saint-Nicolas-au-Bois, die ook in de *Vitae Norberti* optreedt als raadgever bij een duivelverhaal²²), alsook van een weldoener, Clarembald *de Foro*²³). Deze gelijkenissen duiden er wellicht op dat de beide oorkonden gelijktijdig werden opgesteld. De reden waarom twee afzonderlijke oorkonden werden gegeven wordt uit de inhoud duidelijk. Een eerste, vrij korte oorkonde behandelt enkel de overdracht van Prémontré, terwijl de tweede,

het geval in de bekrachtiging door de twee pauselijke gezanten van 1124, juni 28, gegeven te Noyon, en in de oorkonde van Bartholomeus van 1125, oktober 13, zie de *Lijst van oorkonden*..., nr. 11 en 22.

²⁰) Aldus M. PETRY, *Die ältesten Urkunden und die frühe Geschichte des Prämonstratenserstiftes Cappenberg in Westfalen (1122-1200)*, in *Archiv für Diplomatik*, 1973, XIX, blz. 34: "Gründer von Prémontré ist daher nicht Norbert, sondern zumindest formal der Bischof von Laon gewesen; er hat einmal den Fundus und das Dotationsgut bereitgestellt, und er hat sich, wenn man seiner Urkunde folgt, als Initiator der Gründung verstanden."

²¹) Zie b. v. *De miraculis*..., MGH., SS., 12, blz. 658; *Vita A*, MGH., SS., blz. 697; *Vita Godefridi*, MGH., SS., 12, blz. 530; *Gesta episcoporum Magdeburgensium*, MGH., SS., blz. 412; *Laurentii Gesta episcoporum Virdunensium*, MGH., SS., 10, blz. 512; *Simonis gesta abbatum S. Bertini Sithiensium*, MGH., SS., 13, blz. 661; *Historia monasterii Viconiensis*, MGH., SS., 24, blz. 295; *Balduini Ninovensium chronicon*, MGH., SS., 25, blz. 526 en 527; Anselm van Havelberg, *Dialogi*, uitg. P. L., 188, kol. 1155; *Ex annalibus Melrosensibus*, MGH., SS., 27, blz. 434; *Roberti canonici S. Mariani Autissiodorensis chronicon*, MGH., SS., 26, blz. 231, en zeer vele annalenwerken van minder belang.

²²) *Vita A*, MGH., SS., 12, blz. 686; *Vita B*, AA. SS., blz. 826E, nr. 63.

²³) C.L. HUGO, dl. I, *Prob.*, kol. V-VI, waar behalve de beide genoemde getuigen ook Robrecht, proost van Sint-Maarten, voorkomt. Indien deze uitgave betrouwbaar is zou Sint-Maarten dus in 1121 een proost als overste hebben gehad.

langere tekst een uitvoerige omschrijving geeft van de schenkingen en bezittingen. Het is dus niet zo verwonderlijk dat Bartholomeus daarover twee afzonderlijke teksten deed opstellen. De eerste was niet alleen voor Prémontré van belang, maar ook voor de vorige bezitters, nl. de Sint-Vincentabdij en het kapittel van Sint-Jan, terwijl de tweede uitsluitend voor Prémontré een nauwkeurige bezitsomschrijving diende te geven.

Behalve het verhaal van de overdracht, behelst de eerste oorkonde echter ook een zinnetje dat zeer belangrijk blijkt voor Norberts opvattingen. Hier wordt namelijk aangestipt dat Norbert, die er niet op uit was ander-mans goed in bezit te nemen, weigerde de schenking te aanvaarden tot de abt en de monniken van Sint-Vincent, in kapittel vergaderd, hem eenstemmig de overdracht bekrachtigden²⁴). Deze tekst mag niet geïnterpreteerd worden alsof Norbert hiermee de stichting wilde vertragen, want hij had zelf de plaats uitgekozen en verlangde dus waarschijnlijk vurig haar in bezit te krijgen. Evenmin duidt deze uitspraak op een overdreven juridisme vanwege Norbert die in de eerste plaats rechtszekerheid zou hebben nagestreefd. Een dergelijke houding merkt men nergens in zijn levensloop en het feit dat de beide oorkonden pas uit 1121 dateren spreekt die interpretatie tegen. De enig-mogelijke interpretatie van deze zinsnede blijft dat zij volledig overeenstemt met zijn *propositum*, zijn evangelisch levensideaal, dat o. m. inhield tot elke prijs processen en betwistingen te vermijden²⁵).

In de eerste oorkonde van Bartholomeus waren de begunstigden: frater Norbert, zijn ondergeschikten en opvolgers; de tweede oorkonde wordt geadresseerd aan frater Norbert en zijn opvolgers²⁶). Zij worden,

²⁴) C.L. HUGO, dl. I, *Prob.*, kol. V: "Frater vero Norbertus, sicut alienae rei minime cupidus, primitus noluit recipere, donec Seifridus abbas Sancti Vincentii et monachi eius donum illud ei firmaverunt in capitulo, communi assensu."

²⁵) Daarover het artikel: *Paus Calixt II te Laon in november 1119 en het "propositum" van Norbert*, in *Anal. Praem.*, 1991, LXVII, nr. 3-4, blz. 175-186. Het "propositum" van Norbert spreekt weliswaar niet uitdrukkelijk over de handenarbeid, maar wel over het niet nastreven van andermans bezit, waaronder ook het huren van andermans arbeid kon worden verstaan. Zie over de handenarbeid, de oudste statuten, uitg. R. VAN WAEFELGHEM, *Les premiers statuts de l'ordre de Prémontré. Le Clm 17.174 (XIIe siècle)*, in *Analectes de l'ordre de Prémontré*, 1913, IX, blz. 39; *De labore*, alsook *Vita Norberti A*, MGH., SS., 12, blz. 686; *Vita B*, AA. SS. dl. I juni, blz. 816D, nr. 27 en 834F, nr. 84. Voor de positieve houding tegenover de handenarbeid bij de eremietische stichtingen verwijzen we enkel naar het recente artikel van C. DEREINE, *Les origines érémitiques d'Affligem (1083). Légende ou réalité?*, in *Revue bénédictine*, 1991, CI, nr. 1-2, blz. 50, 52, 70, 71, 73, 100, en over het vermijden van processen, *ibidem*, blz. 96.

²⁶) In de eerste oorkonde gebeurt de schenking, volgens C.L. HUGO, dl. I, *Prob.*, kol. V: "...fratri Norberto et subditis et posteris eius libere et sine contradictione in perpetuum concessi habendum." De tweede oorkonde wordt geadresseerd, cfr. *Ibidem*, kol. VI:

samen met de hun onderworpen eremieten, uit de parochie-organisatie losgemaakt en van alle lasten en heffingen bevrijd. Behalve deze uitzonderlijke vrijgevigheid van de bisschop van Laon, die zonder meer al zijn rechten afstaat, bevat deze oorkonde nog een zinnetje dat tot op heden blijkbaar weinig aandacht heeft getrokken, doch bijzonder belangrijk is omdat daarin juist weer het specifiek nieuwe van Norberts stichting aan het licht treedt. De bisschop bepaalt immers dat te Prémontré geen lekengemeenschappen mogen leven, maar alleen die personen die hetzelfde ideaal volgen²⁷⁾. Dit betekent dat de gemeenschap uitsluitend zal bestaan uit geprofesten, die zelf alle noodzakelijke werkzaamheden zullen verrichten, zonder daarvoor leken in dienst te nemen.

Op grond van de authentieke oorkonde van 1121 kan er geen twijfel over bestaan dat Prémontré aan de benedictijnenabdij van Sint-Vincent te Laon had toebehoord sedert bisschop Helinand. Toch schreef Bernard van Clairvaux later, omstreeks 1150²⁸⁾ in een brief aan Hugo van Fosses dat Prémontré vroeger aan de cisterciënzers had toebehoord en door hen werd afgestaan, want Wido had die plaats door de hand van de bisschop aan de cisterciënzers gegeven²⁹⁾.

Dit kon Bernard onmogelijk aan abt Hugo schrijven indien er geen grond van waarheid in stak. Hugo van Fosses was weliswaar in de aanvangsperiode van Prémontré niet aanwezig, maar zal toch na zijn terugkeer, in de lente van 1121, op de hoogte zijn gebracht van wat zich gedurende zijn afwezigheid had afgespeeld. De ware toedracht van de feiten is waarschijnlijk de volgende. Het kerkje van Sint-Jan de Doper

"...viro reverendo et spectabilis religionis temporibus nostris Norberto et successoribus eius in sancto proposito viventibus..."

²⁷⁾ C.L. HUGO, dl. I, *Prob.*, kol. VII: "...similiter ab omni exactione libere condonavimus, perpetuo possidenda, ita ut nullos conventus laicorum secum abhabeant, nisi tantum personas quae sub eadem proposito vivant."

²⁸⁾ Aldus E. VACANDARD, *Vie de Saint Bernard, abbé de Clairvaux*, dl. I, Parijs, 1895, blz. 199, noot 1. Bij de uitgave in *P. L.*, 182, kol. 454, noot 681, wordt zonder meer als datering: "Scripta anno 1150" aangeduid. Evenzo in J.-M. CANIVEZ, *Statuta Capitulum Generalium Ordinis Cisterciensis...*, dl. I, Leuven, 1933, blz. 39. Geen datering in B.S. JAMES, *The Letters of Saint Bernard of Clairvaux*, Londen, 1953, blz. 403-408. In de beste uitgave, nl. J. LECLERCQ en H. ROCHAIS, *Opera s. Bernardi, Epistolae*, dl. VIII, Rome, 1977, blz. 149, n. 12: "Circa 1150."

²⁹⁾ *Epistola* 253, *P.L.*, 182, kol. 454A; uitg. J. LECLERCQ en H. ROCHAIS, *Opera s. Bernardi, Epistolae* I, *Corpus epistolarum 181-310*, dl. VIII, Rome, 1977, blz. 150: "Primo quidem locus ipse Praemonstrati, in quo degitis, noster fuit, et nostro munere habuistis. Nam nobis frater Guido - hoc nomen primi incolae loci - per manum episcopi ante donaverat." Deze brief werd letterlijk gevolgd door B. MAHN, *L'ordre cistercien et son gouvernement...*, Parijs, 1945, blz. 243: "C'est sur une terre cédée par Clairvaux que se fondera Prémontré."

behoorde ongetwijfeld toe aan de Sint-Vincentabdij. Maar het definitieve Prémontré werd niet daar gebouwd, doch aan de overkant van een heuvel. De monnik Herman was daarvan op de hoogte en legde daarom Norbert een voorspelling in de mond dat de vestiging naar de andere kant van de heuvel zou moeten worden verplaatst³⁰). Deze verplaatsing blijkt nergens uit de oorkonden van Bartholomeus en een eigendomsafstand vanwege de cisterciënzers komt daar nergens ter sprake. Enkel de brief van Bernard toont aan dat Herman gelijk heeft. De priester-kluizenaar Wido woonde waarschijnlijk niet bij het kerkje van Sint-Jan de Doper, maar aan de andere kant van de heuvel³¹).

Nadat Norbert zich akkoord had verklaard met een vestiging te Prémontré, heeft bisschop Bartholomeus al de kluizenaars die in de omgeving woonden, aan Norberts gezag onderworpen³²). Wellicht heeft Wido op dat ogenblik zijn kluis verlaten en is naar de andere kant van Laon getrokken om zich in het woud van Thiérache te Vicoigne te vestigen³³). Bij zijn vertrek kan hij zijn rechten aan de cisterciënzers hebben overgedragen, die ze op hun beurt aan de premonstratenzers kunnen hebben overgemaakt toen dezen zich genoodzaakt zagen op vastere grond te gaan bouwen³⁴). Deze volgorde der feiten is de enig-mogelijke om de

³⁰) *Liber de miraculis S. Mariae Laudunensis*, MGH., SS., 12, blz. 656: "Nec tamen haec ecclesiola eis principalis sedes erit, sed ex alia parte huius montis aedificabunt sibi mansionem, in qua requiescent." Deze voorspelling is op dit ogenblik moeilijk te interpreteren aangezien er geen heuvel ligt tussen het vermeende kerkje van Sint-Jan de Doper en de latere kerk van Prémontré. Het is echter niet zeker dat de nog bestaande ruïne van een Romaans kerkje, dat zou dateren uit ca. 1140, identiek is met het oorspronkelijk kerkje van Sint-Jan de Doper. Volgens F. PETIT, *Pourquoi saint Norbert a choisi Prémontré*, in *Anal. Praem.*, 1964, XL, nr. 1-2, blz. 14, zou men nadien de heuvel hebben weggegraven.

³¹) M. PLOUVIER, *L'abbaye de Prémontré aux XVIIe et XVIIIe siècles. Histoire d'une reconstruction*, Leuven, 1985, blz. 22-23 en 25-28, onderscheidt zelfs drie of vier inplantingen van Prémontré, doch zonder deze duidelijk af te lijnen, noch inzake localisatie, noch inzake chronologie.

³²) Oorkonde van 1121, C.L. HUGO, dl. I, *Prob.*, kol. VI-VII: "...omnesque eis subiectos heremitas permanere censemus."

³³) *Historia monasterii Viconiensis*, MGH., SS., 24, blz. 295: "Illo namque in tempore quo venerandus pater Norbertus Premonstratum venit habitaturus, sacrarumque institutionum, quibus iam totum ferme per orbem catholica decoratur ecclesia, rudimenta daturus, prefatus Wido paucis diebus illic demoratus, sicut audivimus, secessit loco maiori cedens." Vicoigne, dep. Nord, ar. Valencijs, gem. Raismes (Frans sedert 1678). Zie daarover, N. BACKMUND, *Monasticon Praemonstratense*, dl. 2, Straubing, 1952, blz. 433-437.

³⁴) Deze oplossing vindt men gedeeltelijk ook vermeld in *P.L.*, 182, kol. 455, noot 682.

bronnen met elkaar in overeenstemming te brengen, tenzij men zou aannemen dat Bernard zich heeft vergist³⁵).

Het is moeilijk te zeggen hoeveel volgelingen Norbert had om in deze woestenij van start te gaan. Hugo van Fosses had hem na het Concilie van Reims, eind oktober 1119, verlaten en zou, volgens het getuigenis van de *Vita A*, pas twee jaar later zijn teruggekeerd³⁶). In feite is hij anderhalf jaar weggebleven, vanaf ca. 1 november 1119 tot het voorjaar van 1121. Hij heeft dus de pionierstijd niet meegemaakt. In de bronnen worden alleen de hoofdpersonen met name genoemd. Men zou aldus kunnen denken dat Bartholomeus en Norbert alleen op zoek zijn gegaan naar een vestigingsplaats, doch zij hadden wellicht beiden een klein gevolg. Voor Bartholomeus wordt dat o. m. duidelijk wanneer hij 's avonds naar Anizy³⁷) vertrekt en zijn bode naar Norbert zendt met voedsel³⁸). Voor Norbert is het niet zeker wie hem vergezelde. Misschien was de Engelsman bij hem, die later het geld van de gemeenschap achter het altaar van het kerkje van Sint-Jan de Doper zou wegnemen. De oorkonde van Bartholomeus van 1143 schijnt te insinueren dat Norbert, reeds bij het uitkiezen van de vestigingsplaats, door enkele volgelingen vergezeld was³⁹). Het is echter mogelijk dat in zulk stichtingsverhaal, dat toch al uitzonderlijk lang is om in de *narratio* van een oorkonde voor te komen, de chronologische volgorde der feiten wordt samengedrukt, zoals dat ook bij de monnik Herman en in de meeste verhalende bronnen voortdurend gebeurt.

De monnik Herman ten slotte bevestigt tweemaal dat Norbert, toen hij te Prémontré aankwam, twee volgelingen bij zich had, waaronder de Engelsman die niet zou volharden⁴⁰). De tweede gezelschap van Norbert was echter naar Hermans mening, blijkens het vervolg van de tekst, Hugo

³⁵) Deze laatste mogelijkheid wordt uiteraard uitgesloten door E. VACANDARD, *Vie de Saint Bernard, abbé de Clairvaux*, dl. I, Parijs, 1895, blz. 195 en noot 4, en evenzo door J.-M. CANIVEZ, art. *Bernard de Clairvaux*, in *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, dl. 8, Parijs, 1935, kol. 618. De literatuur over Bernard is trouwens over de hele lijn tot op heden veel meer "hagiografisch" getint dan die over Norbert.

³⁶) *Vita A*, blz. 678. Daarover W.M. GRAUWEN, *Inleiding tot de Vita Norberti A*, in *Anal. Praem.*, 1984, LX, nr. 1-2, blz. 28.

³⁷) *Anisiacus*, Anizy-le-Château, ar. Laon.

³⁸) *De miraculis...*, blz. 656: "Tunc praesul celeriter conscensis equis (let op het meervoud)...Anisiacum venit;...per nuntium suum panem et cetera necessaria transmisit."

³⁹) *Lijst van oorkonden...*, nr. 82: "Hoc igitur audientes gavisi sumus gaudio magno, et ipsum ibidem cum paucis Christi pauperibus loco illi terminis impositis..."

⁴⁰) *De miraculis...*, blz. 656: "...ita etiam unum de duobus sociis eius, qui cum eo venerant, corruptit." *Ibidem*, blz. 657: "...quod ex duobus sociis, qui cum eo venerant, unus solummodo esset remansurus, alter cum Juda exiturus."

van Fosses⁴¹), wat niet met de werkelijkheid overeenstemt. Herman schijnt niet op de hoogte te zijn geweest van het vertrek van Hugo met Burchard van Kamerijk na het Concilie van Reims, eind oktober 1119. Hugo zelf was nochtans Hermans informatiebron, maar hij heeft blijkbaar deze episode, waarover hij niet fier was, verzwegen.

Na het uitkiezen van de vestigingsplaats was er plots heel wat mankracht nodig. Er moesten struiken worden gerooid, hutten gebouwd⁴²), wellicht rond het kerkje van Sint-Jan de Doper. Er moesten zo vlug mogelijk gronden worden ontgonnen voor het latere levensonderhoud. Daartoe was dan ook de hele infrastructuur van een autarkisch bedrijf noodzakelijk, met alaam, dieren en gebouwen. In de beginperiode schijnt het fokken van dieren en de uitbating van de zeven visvijvers, met een gezamenlijke oppervlakte van 33 morgen, belangrijker geweest te zijn dan de ontginning voor de landbouw⁴³). Deze nood aan arbeidskrachten was misschien een bijkomende reden waarom Bartholomeus de eremieten die in het woud van Vois⁴⁴) woonden aan Norbert heeft onderworpen⁴⁵). Zij kenden de streek en de eremietische levensgewoonten en konden op materieel gebied dus een welgekomen hulp voor Norbert betekenen. Anderzijds waren zulke eenzaten wellicht moeilijk tot een nieuwe levenswijze over te halen en nog moeilijker in een gemeenschap te integreren.

Wie deze eremieten waren en hoeveel er woonden, bleef eveneens onbekend. Enkel de naam van de priester-kluizenaar Wido bleef toevallig

⁴¹) *De miraculis...*, blz. 657: "...sed illum ex duobus sociis, qui cum eo remanserant, nomine Hugonem, eiusdem loci abbatem constituit." Dit zinnetje overbrugt een tijdspanne van acht jaar (1120-1128)!

⁴²) *Gesta archiepiscoporum Magdeburgensium*, MGH., SS., 14, blz. 412: "...arbustis circumquaque eradicatis casulisque edificatis...". De hutten worden alleen in deze tekst vermeld. Zij maakten nochtans het eerste stadium uit van elke eremietische stichting. Daarna pas kwam de bouw van een huis voor de gemeenschap en ging men over tot echt cenobitisme, zie daarover o. m. de *Vita Stephani*, AA. SS., dl. 1 maart (8 maart), blz. 801C, nr. 6, en J.-B. MAHN, *L'ordre cistercien et son gouvernement...*, Parijs, 1945, blz. 32; L. MILIS, *L'évolution de l'érémisme au canonizat régulier*, in *Istituzioni monastiche e istituzioni canonicali*, en in *Studia historica Gandensia*, nr. 235, Gent, 1979, blz. 225, en J.J. VAN MOOLENBROEK, *Vital l'ermite, prédicateur itinérant, fondateur de l'abbaye normande de Savigny*, Assen, Maastricht, 1990, blz. 181.

⁴³) Aldus M. PLOUVIER, *L'abbaye de Prémontré aux XVIIe et XVIIIe siècles. Histoire d'une reconstruction*, Leuven, 1985, blz. 16. Vijf van de zeven vijvers zouden in de 19de eeuw zijn gedicht. Alleen de grote en kleine Hubertpont bleven bestaan.

⁴⁴) Daarover A. MATTON, *Dictionnaire topographique du département de l'Aisne*, Parijs, 1871, blz. 300: "Les forêts de Coucy, de Saint-Gobain et de Monceau-les-Leups sont des restes de la forêt de Vois."

⁴⁵) Zie noot 32.

overgeleverd⁴⁶⁾, doch hij was juist vertrokken kort na Norberts aankomst⁴⁷⁾. De tekst uit de oorkonde van 1121 bewijst echter wel dat het eremietisch leven bloeide in de streek van Laon en dat Bartholomeus van oordeel was dat deze kluizenaars best onder één overste werden samengebracht. Uiteraard zal door deze eerste groep kluizenaars en ruige asceten, die de enkele gezellen van Norbert kwam vervoegen, het eremietisch karakter van het jonge Prémontré zijn versterkt.

Daarnaast is Norbert zelf reeds zeer vroeg op stap gegaan met de uitdrukkelijke bedoeling volgelingen te winnen. Dit was een nieuw opzet en een nieuw thema in zijn prediking, dat vóór 1120 nergens doorklinkt. Vóór 1120 predikte Norbert de vrede, alsook boete en bekering. Geen enkele aanduiding in de bronnen laat veronderstellen dat hij erop uit was het aantal van zijn volgelingen te verhogen. De vestiging te Prémontré echter was, ondanks het onmiskenbaar sterk eremietisch karakter ervan, toch bedoeld als een gemeenschap die zowel Bartholomeus als Norbert wilden zien groeien en uitbreiden. Reeds bij de uitverkiezing van de plaats laten de *Vitae* Norbert aan Bartholomeus zeggen dat hij daar zou blijven indien het God zou behagen hem volgelingen te schenken⁴⁸⁾. Het was dus niet Norberts bedoeling zelf kluizenaar te worden en eventuele kandidaten, die door zijn levenswijze werden aangetrokken, te aanvaarden, zoals de meeste kluizenaars deden. De bedoeling van Bartholomeus zowel als van Norbert was zonder twijfel een gemeenschap te vormen die volgens Norberts idealen zou leven en waarvan de groei en de uitbreiding uitdrukkelijk werden nagestreefd.

Volgens de *Vitae* is Norbert onmiddellijk na de winter van 1119-1120 opnieuw op prediktocht getrokken naar Kamerijk, op meer dan 80 km ten noorden van Laon, en heeft daar als eerste volgeling na het uitkiezen van de vestigingsplaats, Evermodus gewonnen⁴⁹⁾. Volgens de monnik Herman integendeel ging Norbert enkele dagen na het uitkiezen van de vestigingsplaats reeds naar Laon, waar hij in de school van magister

⁴⁶⁾ *Historia monasterii Viconiensis*, MGH., SS., 24, blz. 295: "...Britonum quidem gente progenitus, Francorum tamen loquelis et moribus luculenter satis imbutus, sacerdos officio, nomine Wido."

⁴⁷⁾ Zie noot 33.

⁴⁸⁾ *Vita A*, MGH., SS., 12, blz. 679: "In quo, si quando daret ei Deus socios colligere, se mansurum spondit." Evenzo *Vita B*, AA. SS., dl. I juni, blz. 820A, nr. 39; J.C. VANDER STERRE, *Vita S. Norberti...*, Antwerpen, 1656, blz. 81.

⁴⁹⁾ *Vita A*, blz. 679: "Transacta igitur hyeme, praedicandi gratia egressus, Kameracum venit ubi sanctae conversationis suae discipulum iuvenem quendam Evermodum nomine lucratus est." Evenzo, maar uitgebreider, *Vita B*, blz. 820A, nr. 40; J.C. VANDER STERRE, blz. 81, *cap.* XX.

Radulf, zeven rijke Lotharingers tot zijn volgelingen zou hebben gemaakt⁵⁰). Hoe dan ook, volgens alle bronnen is Norbert, zelfs in die aanvangsperiode, niet lang te Prémontré gebleven, maar is hij onmiddellijk opnieuw gaan prediken om aanhangers te winnen.

Deze eerste prediktocht van Norbert schijnt snel succes gekend te hebben, want de *Vita B* weet te verhalen dat hij in de Goede Week van 1120, d. w. z. tussen 11 en 17 april, naar Prémontré terugkeerde met dertien nieuwe gezellen⁵¹). Deze passage schijnt te impliceren dat de prediktocht van Norbert de hele vasten had geduurd. Hij zou dus omstreeks begin maart zijn vertrokken⁵²).

Voor het welslagen van zulke onderneming, het grondvesten van een autarkisch landbouwbedrijf in een grotendeels woest geworden omgeving, was uiteraard veel mankracht nodig. De oorspronkelijke taak van Norberts volgelingen bestond dan ook vrijwel uitsluitend uit het bewoonbaar en leefbaar maken van die woeste omgeving. Waar bij gelijkaardige eremietische stichtingen vaak een verzorgingsfunctie voor passanten tot de opdracht van de stichters behoorde, komt dit thema in de premonstratenzerbronnen niet dadelijk aan bod. Wel zal er reeds vroeg een gastenhuis ontstaan, dat maakte nu eenmaal sedert de Karolingische tijd deel uit van de normale uitrusting van elk kapittel en klooster⁵³). In de oudste bronnen is er sprake over armenzorg te Prémontré gedurende de hongersnood van 1124-1125, maar een specifieke functie van Prémontré voor het verlenen van onderdak aan passanten wordt nergens vermeld als Norberts bedoeling⁵⁴).

⁵⁰) *De miraculis...*, blz. 656: "Post paucos dies vir Dei Laudunum veniens, scolam magistri Radulphi, qui germano suo magistro Anselmo defuncto successerat, ingreditur et scolasticis eius sermonem exhortationis faciens, protinus septem ex eis ditissimos, qui nuper de Lotharingia venerant, convertit, et cum magna pecunia ad ecclesiam suam duxit."

⁵¹) *Vita B*, blz. 820B, nr. 40; J.C. VANDER STERRE, blz. 83: "Scitur tamen, quod intra quadragesimam illam tot habuit, quod in septimana Passionis Domini ante Pascha, cum tredecim reversus, praenominatum locum, Praemonstratum videlicet, possedit."

⁵²) Aswoensdag valt in 1120 op 3 maart. Daarop steunend mag men wellicht het uitkiezen van de vestigingsplaats in de maand februari 1120 plaatsen.

⁵³) A. QUERIDO, *Godshuizen en Gasthuizen*, Amsterdam, 1960, blz. 10; J.F.A.M. VAN WAESBERGHE, *De Akense Regels voor canonici en canonicae uit 816...*, Assen, 1967, blz. 16 en 246.

⁵⁴) Een "domus hospitalis" komt blijkbaar voor het eerst voor in de *Vita B*, blz. 835F, nr. 87; J.C. VANDER STERRE, blz. 183. De *Vita B* werd echter pas geschreven tussen 1152 en 1161/64, zie de *Inleiding tot de Vita Norberti A*, in *Anal. Praem.*, 1984, LX, nr. 1-2, blz. 17, en de *Inleiding tot de Vita Norberti B*, in *Anal. Praem.*, 1990, LXVI, nr. 3-4, blz. 136-140: *De datering*.

Zoals vrijwel voor elke stichting heeft men ook voor Prémontré gepoogd aan te tonen dat het aan belangrijke wegen zou gelegen zijn. Een ligging aan belangrijke verkeerswegen moest inderdaad de functie van een klooster beïnvloeden, zelfs indien de passanten zorg niet tot de oorspronkelijke doelstellingen behoorde. Hierbij werd echter vaak zonder de nodige voorzichtigheid geoordeeld. Vooreerst moet men rekening houden met het feit dat een middeleeuwse verkeersweg meermaals eerder een richting aanduidt met verscheidene mogelijkheden, dan één bepaalde weg die onvermijdelijk moest worden gevolgd⁵⁵). Daarnaast dient men in overweging te nemen dat elke plaats, hoe afgelegen ook, wel ergens op niet al te grote afstand van een weg ligt en ook allicht op een verkeersrichting tussen twee grote steden. Tot een verzorgingsfunctie voor passanten zal men maar veilig kunnen besluiten wanneer die in de bronnen wordt vermeld, wat voor Prémontré niet het geval is. In de bronnen is er slechts sprake over één enkele weg, die door het dal van Prémontré liep en waarvan gezegd wordt dat hij door de burens uit het omliggende werd gebruikt. Bartholomeus deed die weg sluiten, met de instemming van alle partijen⁵⁶), wat er op wijst dat het niet om een noodzakelijke doorgang en evenmin om een drukke verkeersweg ging.

Men heeft beweerd dat Prémontré op de internationale wegen lag van Parijs naar Keulen, van Engeland naar Italië, van Calais naar Basel en zelfs van Calais naar Aliso in Corsica en Calice in Italië⁵⁷). Dat alles kan

⁵⁵) Zie o. m. P. BONENFANT, *L'origine des villes brabançonnaises et la "route" de Bruges à Cologne, in Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis*, 1953, II, blz. 399-447, vooral blz. 408, 412-413 en 419. Ook Chr. DE CRAECKER-DUSSART, *La notion de "route" au moyen âge. À propos de deux itinéraires à travers la Basse Lotharingie (XIIIe s.)*, in *Le Moyen Âge*, 1980, LXXXVI, blz. 49-66. Dit laatste artikel behandelt o. m. de reizen van abt Emo van Wittewierum naar Prémontré en Rome.

⁵⁶) C.L. HUGO, dl. I, *Prob.*, kol. VII: "...viam etiam qua vicini accolae per medium vallem Praemonstratae ecclesiae ire consueverant, omnibus volentibus obstrui fecimus." F. PETIT, *Pourquoi saint Norbert a choisi Prémontré*, in *Anal. Praem.*, 1964, XL, nr. 1-2, blz. 7, schonk blijkbaar geen aandacht aan de woorden "vicini accolae" en maakt van deze doorgang toch een Romeinse weg. Evenzo in IDEM, *Norbert et l'origine des Prémontrés*, Parijs, 1981, blz. 81-83. Op beide plaatsen meent de auteur dat het de bedoeling was van Bartholomeus een tol te heffen ten voordele van Prémontré. Dit staat echter niet in de oorkonden van 1121. Op dat ogenblik kan het afsluiten van de weg eerder bedoeld zijn geweest om de rust van de eerste bewoners te verzekeren.

⁵⁷) Aldus F. PETIT, *Pourquoi saint Norbert a choisi Prémontré*, in *Anal. Praem.*, 1964, XL, nr. 1-2, blz. 7 en 13, noot 13 (zonder argumenten). M. PLOUVIER, *L'abbaye de Prémontré aux XVIIe et XVIIIe siècles. Histoire d'une reconstruction*, dl. 1, Leuven, 1985, blz. 9, neemt deze beweringen van F. Petit volgbaar over, maar moet toch, blz. 11, noot 12, toegeven dat nooit enig spoor van een Romeinse weg te Prémontré werd gevonden. Dit werd haar bevestigd door Jean-Luc Massy, "Directeur des Antiquités historiques de Picardie" in oktober 1982.

best waar zijn, maar het zal moeilijker zijn aan te tonen dat er in het begin van de twaalfde eeuw ook een aantal mensen die wegen zijn gegaan en daarbij langs Prémontré zijn gekomen. Nog onwaarschijnlijker klinkt het dat Norbert ter wille van die geografische ligging Prémontré zou hebben gekozen. Men kan immers moeilijk betwijfelen dat Norbert inderdaad voor zijn eerste stichting een afgelegen streek heeft gezocht, ook al kan men grif aanvaarden dat het woeste en afschrikwekkende karakter van de omgeving in de bronnen werd overdreven om de heldenmoed van de eerste pioniers des te beter te doen uitschijnen.

Besluit:

In 1121 pas, meer dan een jaar na het uitkiezen van de vestigingsplaats heeft Bartholomeus de stichtingsoorkonden voor Prémontré laten opstellen. Daarin worden de vroegere bezitters, de Sint-Vincentabdij en het Sint-Janskapittel schadeloos gesteld voor de afstand van hun rechten op deze opnieuw woest geworden gronden. Ook Thomas van Marle en zijn leenmannen deden enkele schenkingen. Na het uitkiezen van de vestigingsplaats omstreeks februari 1120 is Norbert vrijwel onmiddellijk, gedurende de maand maart en begin april 1120, op tocht gegaan naar Laon, Kamerijk en Nijvel om volgelingen te winnen. Tussen 11 en 17 april keerde hij terug met dertien novicen. Uit de beschikbare bronnen kan men niet besluiten dat Norbert zou beoogd hebben te Prémontré een gastenhuis voor passanten te stichten, noch het te vestigen op een knooppunt van wegen. Prémontré was oorspronkelijk een eremietische stichting in een afgelegen en weinig bewoond gebied, waar men wenste te leven van de eigen handenarbeid.

Summarium:

Anno 1121 tandem, plus quam uno anno evoluto post electionem loci fundationis, episcopus Laudunensis Bartholomeus chartas duas conscribi fecit. Ita possessores pristini Praemonstratensis loci, scilicet abbatia Sancti Vincentii atque capitulum S. Johannis Laudunensis, pro iuribus perditis in his locis iterum desertis factis satisfactionem acceperunt. Thomas quoque domnus de Marla et homines ligii eius nonnulla donaverunt. Post electionem loci, circa mensem Februarii anni 1120, Norbertus quasi statim, scilicet mense Martii atque Aprilis ineunte, iterum peregrinationem suam resumit ut Lauduni, Cameraci atque Nivigello discipulos lucraret. Inter diem 11am et 17am mensis Aprilis cum tredecim novitiis rediit. Ex fontibus authenticis confirmari non licet Norbertum propositum

habuisse Praemonstrati domum hospitem pro praetereuntibus fundare, neque foundationem suam ad vias praecipuas implantasse. Praemonstrata domus econtra revera fundatio eremitica fuit in solitudine et longe ab hominibus posita, ubi Norberti discipuli de fructibus manuum suarum viverent.

Mankevosstraat 71
B-1860 Meise

W.M. GRAUWEN, O. Praem.